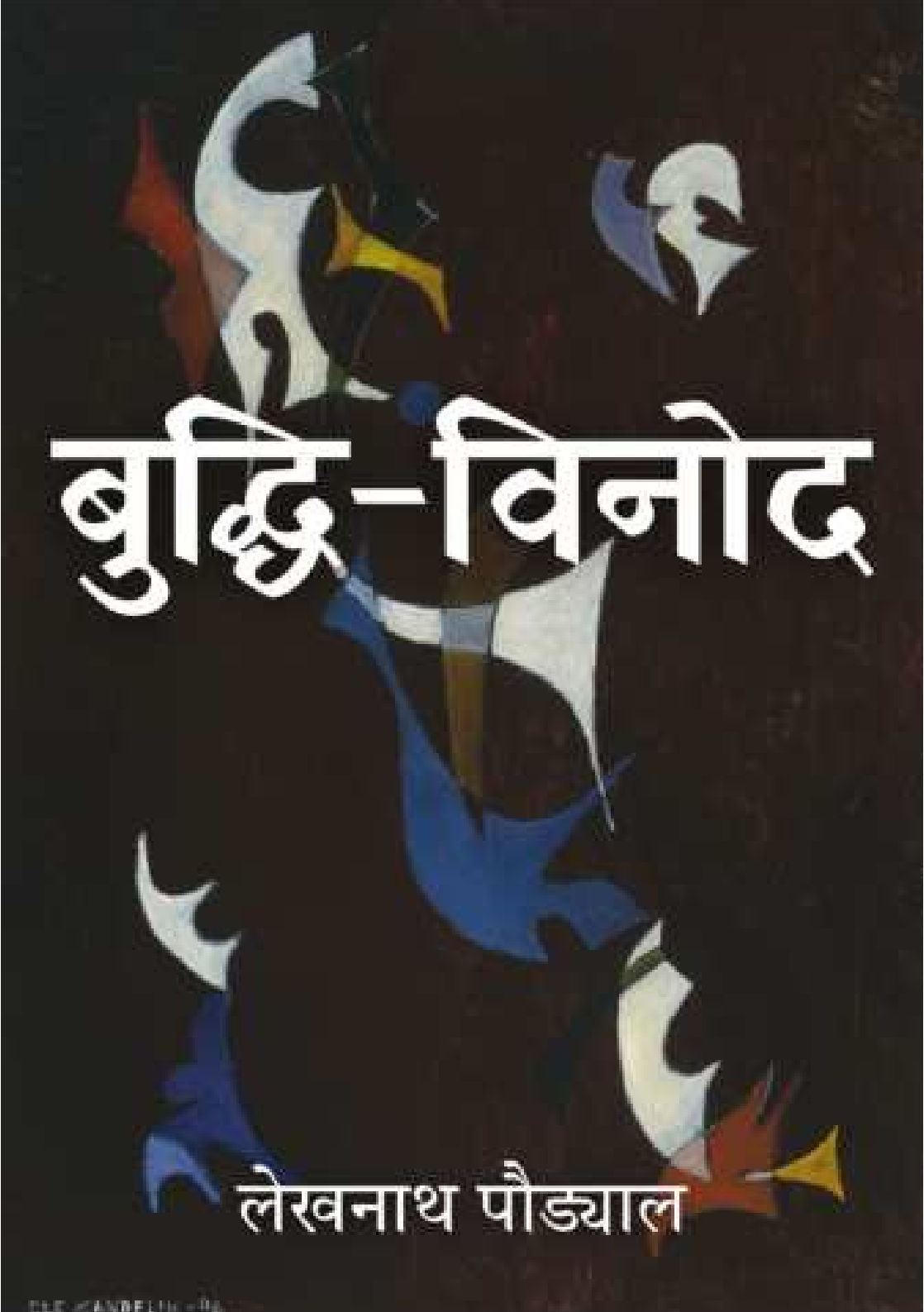

An abstract painting featuring a stylized bird in flight against a dark, textured background. The bird is composed of various geometric shapes in white, blue, yellow, and red. The title 'बुद्धि-विनोद' is written in large, white, Devanagari script across the center of the image.

बुद्धि-विनोद

लेखनाथ पौड्याल

बुद्धि-विनोद

(खण्डकाव्य)

लेखनाथ पौड्याल

साहित्यरस

साहित्यरस

www.sahityararas.com

यस ईपुस्तकमा समावेश भएका लेख तथा अन्य सामग्रीहरू "प्रतिलिपि अधिकार ऐन, २०५९" अनुसार नेपालमा प्रतिलिपि अधिकार मुक्त रहेको विश्वास गरिएको छ। उक्त सामग्रीहरू नेपालमा रहेका जोसुकै व्यक्तिले बिना कसैको अनुमति निःशुल्क प्रयोग गर्न स्वतन्त्र छन्। नेपाल बाहेक अन्य देशका व्यक्तिले त्यस देशको प्रतिलिपि अधिकार कानून जाँच गरी, प्रतिलिपि अधिकार मुक्त भए मात्र प्रयोग गर्नुपर्छ।

तल उल्लेखित सर्तहरू बाहेक अरु केही प्रतिबन्धहरू नराखी साहित्यरसद्वारा यो ईपुस्तक निःशुल्क रूपमा उपलब्ध गराएको छ। यो ईपुस्तक पुनः वितरण गर्न प्रेरित गरिन्छ।

सर्तहरू—

(१) यो ईपुस्तकमा रहेका लेख तथा सामग्रीहरू परिमार्जन गरि सहित्यरसकै नाममा पुनः वितरण गर्न नपाइने।

(२) यो ईपुस्तक हुबहु रूपमा व्यावसायिक उद्देश्यका निम्ति प्रयोग गर्न नपाइने।

यस ईपुस्तकका लेखको प्रथम प्रकाशित मिति : वि.सं. १९७३

ईपुस्तकको स्रोत

प्रकाशक : श्री हितैषी कम्पनी

संस्करण :

ISBN :

About this ebook edition

Originally created as epub

Created : 2025-08-30, 21:12:03 UTC

Latest minor Correction : 2025-09-15, 04:18:27 UTC

Sahityararas ebook id : 20250830211203

Cover art

Composition

Ole Kandelin, 1946

Please visit www.sahityararas.com for latest corrected version of the ebook.

स्वयंसेवकद्वारा सञ्चालित यस सहित्यरस परियोजना तपाईं जस्ता पाठकहरूमा निर्भर छ। फेला परेका त्रुटि या अरु केही सुधार वा गुनासाहरू www.sahityararas.com मा पेश गर्नहुन अनुरोध छ।

विषयसूची

[बुद्धि-विनोद](#)

श्रीः
बुद्धि-विनोद

कहाँ थियो वास अघी म को थिएँ
कसो हुँदा यो पिजरा लिनो भएँ ।
कहाँ छ जानू कुन साथ लीकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१॥

म वाच्य को हो कसरी कहाँ बसी-
रहेछ त्यो इन्द्रिय-जालमा फसी ।
चिनिन्न आफूकन आफूले किन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२॥

स्वयं निराधारविषे टनाटन
असंख्य ब्रह्माण्ड खडा गरीकन ।
जगत् जमायो कुन कर्मिले किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३॥

कदापि कत्ती नलगाइ ठक्कर
ग्रहादिलाई दिनहूँ निरन्तर ।
घुमाउने को छ खडा भईकन

तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४॥

निशाविषे माथि सधैं वरीपरी
अनन्त ज्योति गजमोतिले सरी ।
भुलीरहेका किन छन् ती को हुन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५॥

समस्त आकाशविषे टनाटन
थरी-थरी सुन्दर सृष्टि साधन ।
भएछ उत्पन्न कसो गरीकन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६॥

स्वभाव धर्माऽऽदि जुदा जुदा धरी
विशाल यो विश्वविषे थरी थरी ।
कसो हुँदा जीव जमे कडोरन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥७॥

अशेष आब्रह्म पिपीलिकातक
शरीर एकै उहि पाञ्च-भौतिक ।
परन्तु भोग्यादि घटी बढी किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥८॥

भिलिक्क भिल्के बिजुली सरी सब
तुरुन्त छोडीकन जीवनोत्सव ।
अहो ! कती जीव गए कहाँ किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥९॥

बुढो पुरानो बदली प्रति-क्षण
नयाँ-नयाँ सृष्टिविषे टनाटन ।
सजाउने को छ मजा लिईकन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१०॥

कती म जस्ता उहिल्यै बितीसके
कती सुतेका छन बाँचुँला म के ।
भनी कुनै कत्ति नआत्तिने किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥११॥

समस्त सृष्टि स्थितिका नियामक
विरज्जि नारायण शङ्करादिक ।
कहाँ बसेका छन गुप्त भैकन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१२॥

अहो ! उनै जीव कुनै ति देवता
कुनै घुमेका गुहुमा यताउता ।
कहाँ गए ईश दया-निकेतन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१३॥

सबै सुखाऽऽस्वाद लिऊँ भनीकन
प्रवृत्त लाखौँतिर भै रहेछन ।
तथापि देखिन्न सुखी कुनै किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१४॥

जहाँ दशै द्वार सधैं खुला छन
अहो ! उही प्राण समीर भाजन ।
फुसूफुसू सास नसिद्धिनू किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१५॥

हरेक गर्भाऽन्तरमा पसीकन
बराबरी बालक बालिकागण ।
बनाउने ती गणितज्ञ को हुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१६॥

अनादि संसारविषे कुनै दिन
जताततै स्त्री जति शून्य भैकन ।
नजन्मनू केवल पूरुषै किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१७॥

गुटूमुटू भैकन गर्भ-जालमा
बसी कठै ! अञ्जलि जोरि भालमा ।
कराउँदा बन्धुहरू थिए कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१८॥

भलक्क देखी निज-कर्म-पद्धति
उजार भै ईश्वरको गरी नति ।
उहाँ गरेको कुन हो निवेदन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥१९॥

थियो जती गर्भविषे विरक्तता

गयो सबै त्यो जनमेपछी कता ?
हुँदैने केही पनि सम्झना किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२०॥

परत्र यस्तो छ यसो गयो भने
यसो-यसो हुन्छ भनेर देखने ।
नआउने कोहि पनी यहाँ किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२१॥

शरीर हो कारण पुण्य पापको
ढल्यो यहीं त्यो त बनी बिकामको ।
परत्रमा यो सब भोगने कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२२॥

असत्य संसार असत्य देह यो
असत्यको भोग असत्य नै भयो ।
म सत्य आत्मा फिर जन्मने किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२३॥

प्रमाणशाली श्रुति शास्त्र जो छन
अहो ! उनैमा भगडा टनाटन ।
यथार्थ के हो किन छैन मेलन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२४॥

कतै छ एकत्व कतै अनेकता
कतै सबै शून्य कतै क्रियात्मता ।

म सत्य मानूँ कसको विवेचन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२५॥

श्रुति, स्मृति, तन्त्र, पुराण मन्थन
गरेर बोक्ने भगडा लिईकन ।
यथार्थ जान्यो कसले सनातन
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२६॥

जता जता दृष्टि दियो उतैतिर
कथा प्रपञ्चाऽऽदि अनन्त सुन्दर ।
महर्षिले जाल रचे वृथा किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२७॥

पराशर, व्यास, वशिष्ठ, जैमिनी
शुकाऽऽदि जो जो पहिले भए मुनि ।
गए ति के काम गरी कहाँ छन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२८॥

जमाइ साम्राज्य बसी नृपाऽऽसन
प्रजा खुशी पारि हुकूम चलाउन ।
चटक्क छोडी किन ती पसे वन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥२९॥

चुनेर जम्मा गरि कामिनी जन
असीम आनन्द लुटी लिनाकन ।
शुकादिको चित्त गएन हो किन ?

तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३०॥

कलत्र पुत्राऽऽदि सबै वरीपरि
लगाइ घेरा गफले जुलुम् गरी ।
शुकाऽऽदिले काल नफालनू किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३१॥

असत्य संसार सदैव देखिने
छ सत्य जो सो कहिल्यै नदेखिने ।
विचित्र उल्टो परिपञ्च यो किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३२॥

कहाँ छ वैकुण्ठ कहाँ छ रौरव
विचार को गर्दछ कर्मको सब ।
यथार्थमा तत्त्व छ शास्त्रको कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३३॥

प्रजा धरामा धरणी फणीशमा
फणीश पानी-बिच, पानी हो कहाँ ?
मिलेन विश्रान्ति जवाब हो कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३४॥

जमाउने सृष्टि सदा चतुर्मुख
उडाउने शङ्कर सृष्टिको सुख ।
हुँदैन होला भगडा अहो ! किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३५॥

जगत्-व्यवस्था जसमा छ सन्तत
उनै स्वयं कृष्ण पराङ्गना-रत ।
कहाँ गयो उत्कट वेद-बन्धन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३६॥

घसी खरानी शिरमा जटा धरी
श्मशानमा नित्य बनी दिगम्बरी ।
लडीरहेका शिव हो अहो ! किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३७॥

विलासिनी दिव्य अनन्त अप्सरा
छँदाछँदै यौवन-भार मन्थरा ।
फसे अहिल्यासित इन्द्र गै किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३८॥

पिएर गीताऽमृत शान्त भैकन
कुटुम्ब-हत्या-तिर लागनू किन ?
किरीटिले तत्त्व बुभे अहो ! कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥३९॥

जती जगत्मा छ मनुष्यको गण
उती सबैका मनु मूल कारण ।
छँदा-छँदै जाति पृथक् बने किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४०॥

कतै महापाप छ मद्य गोवध
कतै यही धर्म गनिन्छ मुख्यतः ।
पत्याउने के नपत्याउने कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४१॥

निबद्ध एकै पतिमा वधू जन
वधू हजारौं पतिले हुने लिन ।
चलेन पत्नीव्रतको प्रथा किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४२॥

विभाग वर्णाऽऽश्रमको गरीकन
जुदा जुदा जाति खडा गराउन ।
समर्थ को हो किन यो गरेछन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४३॥

अनन्त कष्ट व्यवसाय वैदिकी
क्रिया छ जो सोहि भलो भनी सिकी ?
बडो बखेडा ऋषिले लिए किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४४॥

डटी जुता, कोट छडी लिईकन
रवाफी भै मोजमजा उडाउन ।
खराब ठान्यो ऋषिवृन्दले किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४५॥

यती पछी हुन्छ अवश्य सो कुरा

भनेर सम्पूर्ण बुझी पुरा पुरा ।
युग-व्यवस्था गरने ति को हुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४६॥

त्रिकाल-दर्शी जगतै कपाउने
कठै ! उही ब्राह्मण-वर्ग हो भने ।
दरिद्र कुत्ता सरि आज भो किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४७॥

महर्षिकै हौं सब हामि सन्तति
उनै पुराना छन मन्त्रपद्धति ।
तथापि आशीष नलागने किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४८॥

दयालू सर्वज्ञ ठुला अनीश्वर
प्रसिद्ध हाम्रा अधिका मुनीश्वर ।
कठै कुनै आज नपाइने किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥४९॥

अनन्त बाटा बटुवा छ एक यो ।
विचारमा रङ्गमडिदा जनम् गयो ।
छँदै छ शङ्का अब कृत्य हो कुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५०॥

कतै कसैको मरणान्त दुर्गति
कतै भने सम्पतिमाथि सम्पति ।

छ पक्षपाती सब जातिको किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५१॥

उही कुलो खेत बिऊ सबै उही
उसै गरी रोपिदिए पनि कहीं ।
हुँदैन धान्याऽऽदिक चैत्रमा किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५२॥

अगाडि अध्यात्मविषे थियो जति
थिएन की शिल्पविषे उती मति ।
बनेन होला किन रेल, बेलुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५३॥

नयाँ कुनै दुर्बिन, यन्त्रको रती
सहाय केही नलिई ग्रह-स्थिति ।
अगाडिकाले कसरी बुझे हुन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५४॥

ग्रहाऽऽदिको त्यो उदयास्त पारने
सुवर्णको पर्वत-राज हो भने ।
नदेखिनु उत्तरतर्फ त्यो किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५५॥

नदी र नालाहरु रेलिदा सब
समुद्र उल्लेर तुरुन्त बेढब ।
समस्त पृथ्वी नडुबाउनु किन ?

तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५६॥

उही छ माथी तलको नभस्तल
तथापि वृन्त-च्युत बृक्षका फल ।
नजानु माथी कहिल्यै पनी किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५७॥

गडेर हेय्यो दुनियाँ जती जती
तरङ्ग शङ्का बढने उती उती ।
हुँदैँन कत्ती पनि शान्तता किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५८॥

यसो गरेदेखि परिन्छ नेलमा
भनी बुभेकै छ तथापि जेलमा ।
परीरहेकै दुनियाँ अहो ! किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥५९॥

जती कमायो धन धान्य सम्पति
तुरुन्त तृष्णा लहरी उती उती ।
बढेर जाने जनमैभरी किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६०॥

कलत्र पुत्राऽऽदि यहाँ जती छन
सबै ति थोरै दिनका भनीकन ।
बुभेपछी मुग्ध हुनू वृथा किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६१॥

प्रिया छ जो यौवनमा विलासिनी
पछी उही डङ्किनि धैर्य नाशिनी ।
रिसाउँछे दूर छि छी गरी किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६२॥

जहाँ छ सम्पत्ति तहाँ सबै जन
अघी-पछी लागि सधैं खडा छन ।
जगत् बिरानू धन रिक्तिदा किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६३॥

मरेर जानेछु म एकलै भनी
यथार्थ जाहेर छँदाछँदै पनि ।
अनेक टन्टा बटुलीलिनू किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६४॥

शरीर कच्चा छ उमेर अस्थिर
नपर्खने काल सधैं छ घर-घर ।
हिरिक्क व्यर्थै सुखमा हुनू किन ?
तँलाइ मालुम् छ कि यो कुरा मन ? ॥६५॥

तरङ्गमा रङ्-मडिदा यसै म ता
अहो ! पुगेँछू अहिल्यै कता कता ।
कसो गरे मिल्दछ शान्ति-साधन
बता बुभेसम्म अलीकता मन ! ॥६६॥

मनः—

म निस्कनाले जननी ! तिमीकन
परेछ यो घोर अनर्थ चिन्तन ।
म भित्र आएँ अब के छ लस्फस
थपक्क बाबासित शान्त भै बस ॥६७॥

॥ समाप्त ॥